

Štědroň, Miloš; Šlosar, Dušan

Jan Nepomuk Škroup a Jan Josef Čejka

In: Štědroň, Miloš; Šlosar, Dušan. *Dějiny české hudební terminologie*. Vyd. 2., přeprac. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. 79-87

ISBN 9788021051614

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123535>

Access Date: 22. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

9 Jan Nepomuk Škroup a Jan Josef Čejka

Druhá obrozenská generace, soustředěná kolem Josefa Jungmanna, přišla na to, že pro žádoucí fungování obrozeného literárního jazyka je nezbytné doplnit jeho slovní zásobu. Proto zformulovala program navrhuující zdroje a zůsoby rozmožování spisovného lexika: bylo to obnovování staročeských slov, která v předchozí epoše vyšla z úzu, nalézání slov v nářečích, přejímání lexika z jiných slovanských jazyků a konečně tvoření nových slov odvozováním i skládáním. Přejímání neslovanských slov a jejich adaptaci neměla tato puristicky orientovaná generace zprvu v záměru. Tento program nalezl široký ohlas a většina vědců považovala za svou povinnost na tvorbě terminologie spolupracovat. Centrem a koordinátorem tohoto úsilí byla tzv. Jungmannova družina. Tak vznikly prací bratří Preslů základy terminologie botanické a zoologické, Antonín Marek vytvořil terminologii logiky, Josef Vojtěch Sedláček matematiky, František Palacký v oborech filozofie a estetiky. Ústřední postavou tohoto úsilí byl Josef Jungmann, který mj. sám vypracoval terminologii literární teorie ve své Slovesnosti. Roku 1820 mohl také být založen první česky psaný vědecký časopis Krok. Výsledky tohoto široce koncipovaného programu byly pak v třicátých letech kodifikovány v rozsáhlém pětidílném Jungmannově Slovníku česko-německém; počáteční lexicální purismus tu byl částečně opuštěn.

Rokem 1833 je datován rukopis překladu klavírní školy Pleyela a Dusíka (*Méthode de Pianoforte – par Pleyel et Dussek(!)*) pořízeného z němčiny Františkem Matejovským. O překladateli samém není nic známo, jeho možný příbuzenský vztah k skladateli a varhaníkovi Františku Matějovskému (1871–1938) není ničím doložen.

Kromě prakticky zaměřených výkladů obsahuje rukopis přílohu nazvanou *Vysvětlení kunstovných slov*, což je italsko – německo – český seznam 40 termínů charakterizujících formu přednesu hudebních skladeb.

Matejovský v překladu samozřejmě využívá termínů už uzuálních, jako *čárka, hlas, klíč, linye, musika, pauza, punct, takt, tempo, ton, triola, tripl, znamení...* Některými termíny se shoduje s Rybou: *claviatura, clavir; časoměr, natural* („odrážka“), což svědčí o jejich uplatnění v úzu. Konečně řada termínů je zde doložena poprvé: *nadpunctičkované noty, nota celá neb okrouhlá, nota čtvrtní, nota osmerní, noty obloukem přetažené, octava jednou, dvakrát podržená neb tržená, plán notový, pomlčení, šesterka, šlejšfovát noty, takt čtvrtní, takt osmičný, ton měkký, ton tvrdý, tricl, zastavení neb sistema.*

Tato pojmenování svědčí o uzuálnosti českého diskursu v oblasti hudby. Řada následujících českých ekvivalentů uzuálních termínů italských pak dosvědčuje snahu o doplnění možností české komunikace prvky mluveného jazyka:

adagio – zdlouha
affettuoso – citedlně
allegro – vesele
allegro ma non troppo – vesele, ale né příliš spěšně
allegretto – drobet zdloužeji
amoroso – příjemně
andante – ne zdlouha, ne čerstvo
andantino – drobet čerstvo
assai – velmi
cantabile – zpívavě
con brio – s ohněm
con moto – pohybně
crescendo – vzrustajíc
decrescendo – ochabujíc
dolce – sladce
espressivo – jadrně
forte – silně
fortissimo – nejsilněji
grazioso – zdvořile
lamentoso – žalostně
largo – velmi zdlouha
larghetto – méně zdlouha
maestoso – vznešeně
non tanto – né tak tuze
piano – slabě
pianissimo – velmi slabě
presto – z čerstva
prestissimo – co nejčerstvěji
scherzando – žertovně
un poco – o něco míň
vivace – živě

Navedení k generálnímu basu E. A. Förstera, které vyšlo tiskem r. 1835, je český překlad německy psaného originálu Emanuela Aloise Förstera (1757–1823), děda Josefa Bohuslava Foerstra, Anleitug zum Generalbass. Překlad byl pořízen Eugenem K. Tupým, který měl umělecké jméno Boleslav Jablonský. Překladatel, také básník, byl účastníkem rozvíjejícího se národního života, později se však vrátil k duchovní službě. Terminologie překladu navazuje na rozvíjející se dosavadní český úzus. Přináší ovšem i řadu potřebných inovací, které jsou v duchu doby zčásti puristické.

Internacionální povahu mají termíny:

akord (karakteristický, *quarto-sexťový*, *quinto-sexťový*, *sekundový*, *septimní*, *septimo-nonový*, *septimový*, *sexťový*, *tercio-quartový*), *akordy* (enharmonické, *objetné*, *původní*).

Dále to jsou termíny *akompanovati*, *arpedžování*, *dissonovati*, *dissonancie*, *diškant*, *fantésovati* (volně hráti), *harmónie*, *intervall*, *klavír*, *kláviš* („klávesa“), *komponista*, *komposice/komposicí*, *konsonanci*, *nota* (čtvrteční, *diatonická*, *citlivá*, *karakteristická*, *chromatická*, *průchodná*, *střídavá*, *synkopovaná* (*stažená*)), názvy intervalů *prima* až *oktáva* (*čistá*, *skrytá* čili *tajná*), *nóna*.

Dále mezinárodní termíny *ostinato*, *partitúra*, *pasáž*, *škála* (*diatonická*, *enharmonická*, *hlavní*, *chromatická*, *měkká*, *podlejší*, *postranní*, *tvrdá*, *zblížená*), *tonina*.

V duchu raně obrozenského purismu Jablonský doplňoval řadu pojmenování tvořením z domácích základů: *běhy členohlasné* („melodische Läufer“), *bod varhanní* („Orgelpunkt“), *citlivka* („empfindsame Note“), *částicový* („enharmonisch“), *členohlasí* („melodie“), *dvouhlasí* („Duett“), *libozvučnost*, *loha/poloha* („Lage“), *mezera/mezina* („Intervall“), *očíslení akordů*, *pocvik*, *proměna*, *průchod* (*nepřavidelný*, *pravidelný*), *průvod* („Accompagnement“) (čtyřohlasý, *mícháný*, *ouzký*, *pětihlasý*, *rozptýlený/roztržený*, *trojhlasný*), *předznačení/předznáčka*, *přechod* („Übergang“), *přesázka* („Versetzungszeichen“), *ráz/způsob tónů*, *rozvod přirozený*, *různozvučí/zlozvučí* („Dissonanz“), *sada/běh hudební* („Passage“), *sloh* (*dvorný*, *dvornější*, *vyšší*), *sloha* („Composition“), *souhlasí* („harmonie“), *souzvučí/blahozvučí* („Consonanz“), *souzvuk* („Accord“) (*šesticový*, *čtvrtico-šesticový*), *stažený* („synkopirt“), *strunkati/lámati* („arpeggieren“), *středohlas nižší* („tenor“), *středohlas vyšší* („alt“), *tonina*, *trojzvuk* (*měkký*, *nadmírný*, *tvrdý*, *zmenšený*), *uchýlka* („Modulation“), *vkus*, *zátáčka* („Wendung“), *závírka* („Cadenz“), *zpěvohra*.

Tato pojmenování ovšem nejsou všechna novými výtvoři: např. *houslista*, *sloh* a *souzvuk* jsou doloženy už ve slovníku Dobrovského. Obdobně byly už asi uzuální výtvoři *bassista*, *klavirista*, *komponista*, *pianista*. Rusismus *vkus* se zde objevuje ještě před publikací Jungmannova slovníku; to je zřejmě svědectví o kontaktu Jablonského s Jungmannovou družinou. Obdobně je tomu asi s pojmenováním *ochotník* ve významu „neprofesionální hudebník“. *Zpěvohra* je doložena už u Ryby.

Pozoruhodný je přídavek k překladu v podobě Vysvětlujícího přehledu významosloví hudebního, čítajícího 61 německo-českých položek. Ten uvádí nejen termíny užité ve spisu samém, ale i návrhy dalších dvojic, z nichž některé jsou označeny zkratkou Vaň, jménem Filc a v jednom případě jménem Thám. To je u jména *kladivce* jako synonyma termínu *kláviš*. Slovo *kladivce* skutečně najdeme v Neuestes möglichst vollständiges und zweckmäßig eingerichtetes böhmisch-deutsches und deutsch-böhmisches Taschenwörterbuch... von Karl Ignaz Tham. Zweyter Band (Böhmisch-Deutsch). Prag 1818. Tam je pod hes-

lem *kladivce* f. uvedeno „ein Instrument der Cither oder Lautenspieler“. Častá zkratka Vaň asi označuje odvolávku na Norberta Vaňka, mj. spolupracovníka J. Jungmanna v oblasti odborné terminologie. (Ojedinelý odkaz Filc snad směřuje k německému skladateli Antonu Filtzovi.) Jde především o tato pojmenování: *Accord souzvuk*, *Alt výšehlas*, *Anticipation předhrávka*, *narážka*, *Auflösung rozvod*, *rozmatení* (Vaň), *Bass hlubohlas*, *Blasinstrument nástroj dechový*, *Cadenz závirka*, *západ* (Vaň), *Consonanz souzvučí*, *blahozvučí*, *diatonisch přirozený* (Vaň), *Discant jemnohlas*, *Fantasie volnohra*, *Lage loha*, *Melodie nápěv/nápěva*, *členohlasí*, *Quinte páťice*, *pětice*, *Repetition opakovací znamení*, *opáčka*, *Retardation zádržka*, *prodlévka*, *Secunde družice* (Vaň), *Solo samohlasí*, *stimmen laditi*, *souhlasovati*, *Tenor vladohlas*, *Terze třetice* (Vaň), *Tonart zvukoráz* (Vaň), *tonina*, *Tonleiter škála*, *stupnice*, *postupeň*, *Unterton des Intervalls základník* (Vaň), *Versatzzeichen přesázky*, *změnilky* (Vaň).

Je tedy zřejmé, že tento dodatečný materiál v přídatku zčásti pokračuje v duchu předobrozenského tvoření českých termínů: eliminuje internacionalismy a využívá umělých kompozit. Ojedinelé se v něm objevují i formace jiného druhu: jungmannovské rusismy *nápěv*, *laditi*, *souhlasí* „harmonie“, Dobrovského formace *souzvuk*.

Jablonského překladatelský počín podává však vedle toho i svědectví o životě terminologického dění v prvních desetiletích 19. století a zároveň o pevnosti a vitalitě základu vytvořeného Rybou. Puristické náběhy byly proto brzy eliminovány a hudební terminologie opřená o živý úzus se mohla úspěšně šířit.

Ve čtyřicátých letech byl obrozenský program v podstatě splněn a čeština se zařadila mezi ostatní evropské jazyky jako rovnoprávný člen. Od padesátých let byla pak postupně uváděna do nových sdělných oblastí (středoškolského vyučování, administrativy, práva). V oblasti hudební kultury znamenal rozhodující krok počín Jana Nepomuka Škroupa: Počátky hudební (Názvosloví hudebního umění), otištěný jako příloha Časopisu Českého museum v roce 1850. Podle J. Ludvové (Ludvová 1985), odvolávající se na Riegrův slovník naučný, je česká terminologie v tomto spise dílem Jana Josefa Čejky (1812–1862); Škroupův originál byl německý.

Tento soubor je ovšem podstatně rozsáhlejší než u předchůdců: čítá přes 1100 položek. Pochopitelně tím obráží jak stav oboru, tak vyspělejší situaci češtiny v dobové vědě. Hudební teorie přinesla diferenciaci dosavadních pojmů i pojmy nové. Prvoobrozenský purismus se už v oblasti hudby díky Rybovi neprosazoval, a proto tu významnou roli hrají termíny mezinárodní povahy. O tom, že se Škroup (event. Čejka) ztotožnil s Rybovým pojetím, svědčí už ten fakt, že téměř všechny termíny mezinárodní povahy, které zaznamenal Ryba, nacházíme i ve Škroupových Počátcích: *akcent*, *akord*, *aplikatura*, *arie*, *arietka*, *arioso*, *arpěže*, *balet*, *bas*, *bassa*, *basetl*, *cimbál*, *diskant*, *fagot*, *figura*, *fistule*, *flažolet*, *fuga*,

grunt, harfa, harmonie, hoboje, kadence, kanon, kantáta, kantor, klarinet, klavír, koncert, konsonance, kontrapunkt, koruna, kůr, kytara, medianta, moteto, mutace, orchester, passaže, perioda, pikola, posoun, půlton, rečitatif, register, solo, sonata, sordino, symfonie, synkope, tempo, trio, tryl, vaudeville. Často jsou teď dále rozčleněny pomocí přívlastků (např. harmonie dominantní, h. ouzká, h. otočn1, h. pomocn1, h. p1echodn1, h. široká...).

K tomu ovšem p1ístupuj1 početn1 mezin1rodn1 1i p1ejat1 term1ny nov1:

altviola (syn. br11)
anticipace
banda
bravura
decima
decimola
dissonance
dominanta
enharmonick1
eso
etuda
falset
fermata
festivn1
flauta
flažoletov1
fugeta
fugato
generalbas
homofonick1
choral
chronometr
imitace (syn. n1podoba)
introdukce
kavatina
klausula
kl1ves
kolof1n
konsonance
kontrabas
kontrafagot
kontraton
kvadr1tek
kvarteto

kvintetto
manual (syn. *klávesnice*)
melodrama
metronom
modulace
oratorium
paralellismus
partitura
pedal
polyfonický (syn. *spoluhlasní*)
posíce
register
repetice
reprise
retardace
rondo
rostrál
scena
solmisace
solpeže
sonatina
sopran
studio
subjekt (syn. *myšlénka*)
šal (syn. *zvuk*)
škála
špílka
štemovati
tabulatura
taktoměr
tamburin
tenor
temperatura
terce
théma (syn. *myšlénka, úloha*)
tiré
tonika
tonina
transskripce
triangl
triola
triton

variance
viola (syn. *bráč*)
violon
violoncello.

Jsou mezi nimi termíny z nového zdroje, z francouzštiny: *etuda, falset, metronom, operetka, reprise, retardace, tamburin, tiré, triangl, uvertura, violon...* (U Ryby to byly *akcent, balet, bourée, flažolet, gigue, koncert, passaže, vaudeville*.) Většina ostatních je, stejně jako u Ryby, původu italského, k nám ovšem zprostředkovaného němčinou (*banda, bravura, bráč, decimola, duetto, fortepiano, kavatina, kolofon, kvartetto, kvintetto, recitativ, ripienista, solpeže, sonatina, sopran, tamburina, tonika, trio, trilek, violoncello...*).

Zajímavá svědectví podává početný soubor termínů domácího původu. Jen zřídka přijímá Škroup česká pojmenování doložená poprvé u Ryby: *činohra, hnutí* (syn. *ruch*), *jednozvuk, nasazení* (syn. *nasad*), *pohlaví tónu* (Ryba *p. zvuku*), *průchod, předjetí* (syn. *předjímka*), *půlton* (Ryba *poloton*), *samozpěv* (Ryba odvozenina *samozpěvák*), *sázení prstů* „prstoklad“, *spojka, trojzvuk* (Ryba *třízvuk*), *vůdce* „vedoucí hlas ve fuze“, *zpěvohra* (doloženo však už u Dobrovského). Slovník Dobrovského, který nefixoval umělé formace, dosvědčuje, že už začátkem 19. století byla uzuální slova *časoměra, klapka, luby, mezihří* (Škroup *mezihra*), *obrat, předehra* (// *předehří*), *příprava, sloh, stejnohlasný, štemovati, trvání, výpustek, vzlet, žabka* „součást smyčce“. Jen ojedinelé jsou mezi termíny slova doložená už u Komenského: *chop, poloha, přecházka* „transitio orationis“.

Mnohem více nových termínů je výsledkem úsilí Jungmannovy družiny (ilustračně zde uvádíme jejich pravděpodobné tvůrce):

dělidlo je součást terminologické soustavy vytvořené Antonínem Markem,
horování je Jungmannův výtvor,
chorovod je slovo přejaté z ruštiny,
laditi je patrně Jungmannův výtvor,
libozvuk je slovo vytvořené Jungmannem,
mostek „kobyłka“ je termín doložený už u Rohna,
nápěv je slovo přejaté z ruštiny,
názzvuk „accentus“ je slovo doložené u A. Puchmajera
objem, oblouk, obor jsou termíny vytvořené J. V. Sedláčkem,
odrážka v novém významu je patrně Jungmannův výtvor,
podmět (syn. *subjekt*) je slovo vytvořené A. Markem nebo J. Jungmannem,
přídech je termín přejatý z pol. slovníku Lindeho,
přímětek je výtvor A. Marka,
rovnoběžnost je termín teoretika vojenské terminologie Tomáše Buriana,

rozměr ve významu „metrum“ je Jungmannův termín, *rozsah* a *sada* jsou termíny A. Marka, *soustava* je termín vytvořený A. Markem nebo J. Jungmannem, *spona* je termín J. V. Sedláčka nebo A. Marka, *stejnorodost* (syn. *paralelismus*) je termín J. V. Sedláčka, *struník* je název doložený už u Rohna, *trojhran* je termín J. V. Sedláčka, *vstavek* (syn. *vměsek*) „epizoda“ je výtvar Jungmannův, *výjev* je termín z Jungmannovy Slovesnosti.

Kromě toho tvoří značný podíl v Škroupově terminologii výrazy dříve (namnoze ani u Jungmanna) nedoložené, tedy s největší pravděpodobností neologismy:

celoton, *cizoškalný*, *dvojčára*, (*jednou...*)*čárkovany*, *čtverohlasový*, *čtvero-zvuk*, *dohra*, *doplnitel* „Ripienist“, *dorážka*, *družice* „sekunda“, *dvih*, *dvojchop*, *dvojchorový*, *dvojkřížek*, *dvojnota*, *dvojlátek*, *dvojpramenný*, *dvojpunkt*, *dvojskála*, *dvojtřiola*, *dvojtřílek*, *dvojszvuk*, *háček u noty*, *hudbověda*, *jednozvuk*, *klávesnice*, *krok akordu*, *kromharmonický*, (*hudební kus*, *lámání (akordů)*, *mezerník*, *meziakord*, *meziharmonie*, *meziton*, *náustek*, *osmistopní*, *ostruniti*, *ozvuč-ná (deska)*, *paterka*, *pětice*, *pěv*, *plnochopný*, *pochod*, *polosoprán*, *poměr (tonů)*, *posuvka*, *práporek (noty)*, *protiharmonie*, *protichodmo*, *protipunkt*, *protisada*, *protisubjekt*, *přehlas* (syn. *hrdelní hlas*), *převrat akordu*, *příduska*, *půlpunkt*, *ruch*, *samožpěv*, *sedmerka* „septimola“, *skluzek*, *skupina*, *souzpěv*, *stavídko* (syn. *kobylka*), *strážce*, *středohlas*, *stupnice*, *šestnáctina*, *taktoměr*, *vlastnoškalný*, *vměsek*, *výtah na klavír*, *záchvěv*, *zastávka (platící pro všechny hlasy veskrz)*, *zpěvačka*, *zpěvec*, *zpěvkyně*.

Tyto termíny jsou svou formou namnoze charakteristické pro dobu svého vzniku. Nová dějová jména jsou často bezpříponová (*dvih*, *pěv* ...), podobně jako tomu později bylo v úspěšné terminologické soustavě Tyršově (*leh*, *vis*...). Mezi novými termíny zcela převládají – jako ve většině terminologických soustav – kompozita, popř. útvary hybridní (*celoton*, *meziakord*...). Poslední svědčí o vzniku v době překonaného původního purismu. Tak byla mimo jiné i otevřena cesta k dalšímu doplňování této soustavy.

Ojedinelou reminiscenci na dávno překonaný purismus nacházíme roku 1868 u Jana Šidla ze Šumic, v jehož návrhu na opravu varhan ve Valašských Kloboukách čteme počestěné názvy varhanních rejstříků: *hlavník* „principal“, *temnoz-vuk* „copula“, *osmík* „octava“, *pátík* „quinta“, *nadosmík* „octava 2“, *složík* „mixtura“, *jemnoz-vuk* „salicional“, *liboz-vuk* „flétna otevřená“, *velkobas* „subbas 16' otevřený“, *protibas* „subbas 16' krytý“, *bass hlavík* „oktavbas“, *bass pátík* „quinta 5 1/3' v pedálu“, *nadosmík* „oktáva 4' v pedálu“ a dále názvy varhanních součástí *větrovnice* „vzdušnice“, *klapky* „ventily“, *koutničky* „úhelníky“, *tahadla* „abstrakty“. (Viz Sehnal 2003.)

- DOBROVSKÝ, J.: Ausführliches und vollständiges deutsch-böhmisches synonymisch-phraselogisches Wörterbuch. Praha 1821.
- HAUSER, P.: Tvoření podstatných jmen v době národního obrození. Brno 1978.
- HAVRÁNEK, B.: Vývoj spisovného jazyka českého. In: Československá vlastivěda, řada II, Spisovný jazyk český a slovenský. Praha 1936, 86–100.
- JUNGMANN, J.: Slovesnost. Praha 1820.
- JUNGMANN, J.: Slovník česko-německý I – V, Praha 1834–1839.
- LUDVOVÁ, J.: Česká hudební teorie 1750–1850. Praha 1985.
- SEHNAL, J.: Barokní varhanářství na Moravě. Díl 1. Varhanáři. Brno 2003.
- ŠKROUP, J. N.: Počátky hudební. Názvosloví hudebního umění. Časopis Českého museum 1850.
- ŠTĚDROŇ, M.: Hudba v časopise Krok (1821–1840). Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, H 10, 1975, 19–34.